

ІНВЕНЦІЙНА МОДЕЛЬ ПОЧАТКОВИХ ЕТАПІВ РОЗВИТКУ ТВОРЧО ОБДАРОВАНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Щодо постановки проблеми та її зв'язку з важливими науковими чи практичними завданнями... Для психології обдарованості характерні коливання між елементним і цілісним підходами до аналізу психічних утворень, але пріоритет цілісного, системного підходу на сьогодні визнають більшість дослідників. Цьому великою мірою сприяла трансдуктивна теорія творчості В.А. Роменця. Основне завдання трансдуктивного дослідження творчості, на думку І.П. Манохи, полягає в тому, щоби встановити „як пов'язуються між собою протилежності теоретичної і практичної діяльності, з одного боку, та оригінальності й комунікації – з іншого” [8, с.13]. Коли підходити до розвитку творчо обдарованої особистості цілісно, то виникає питання про початок цього процесу і про механізми, за допомогою яких звичайна людина, яка обдарованість має поки що лише як потенційну властивість, стає на шлях розвитку здібностей і реалізації свого творчого потенціалу.

Щодо аналізу досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Методологічною основою аналізу розвитку творчої обдарованості є підхід до обдарованості через здібності, який було обґрунтовано Б.М. Тепловим [9]. Визначаючи обдарованість як індивідуально специфічне поєднання здібностей, Б.М. Теплов пропонував дослідникам зосередитися саме на цій специфіці, яка полягає не лише в способах виконання діяльності, а й в особливостях суб'єкта діяльності. До подібних висновків прийшли й ті дослідники, які спочатку вивчали

певну сторону здібностей чи обдарованості. Так, за результатами багаторічних досліджень творчої активності, Д.Б. Богоявленська робить висновок, що „...творчі здібності не є характеристикою чи елементом лише інтелекту, а й результатом функціонування більш широкої системи” [1, с.102]. На системності обдарованості наголошує й В.М. Дружинін, який вказує ще на кілька сутнісних характеристик: розвиток обдарованості протягом життя і виняткові досягнення, які можна розглядати як індикаторний показник [2]. Визначення обдарованості як здібності до розвитку здібностей, яке дав Г.С.Костюк [3], дозволяє розглядати творчість і адаптацію не як взаємовиключні процеси, а як родово-видове співвідношення, де творчість і творча обдарованість є особливою формою адаптації, пов'язаною з домінуванням суб'єктної, а не ситуативно зумовленої активності. Дослідження В.О. Моляко розкривають закономірності взаємодії особистісних і діяльнісних характеристик творчості, яка виявляється у стратегіальній організації свідомості. Стратегії є тим механізмом, завдяки якому розкривається творчий потенціал особистості [4; 5].

Особливість внеску В.А. Роменця у психологію творчості полягає у його всебічності: досліджувалися філософські, біологічні, кібернетичні моделі творчості, вивчався розвиток творчості в онтогенезі [8], аналізувався розвиток здібностей і обдарованості в контексті життєвого шляху людини [7]. Такий цілісний підхід дозволив сформулювати і згодом підтвердити припущення про моральну сутність творчості і її вчинкові природу.

Варто виділити невирішені частини загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість досліджень, ще є досить багато проблем, які залишилися недостатньо розробленими. Серед тих, які розглядатимуться у цій статті, такі: проблема ролі і місця творчості в системі адаптації людини; проблема еволюційно і соціально детермінованої стратифікації здібностей; проблема співвідношення понять „обдарованість”, „творча обдарованість” в контексті розвитку здібностей і особистості.

У психології прийнято поділяти активність людини на творчу й адаптивну [2; 8]. Такий поділ робиться на основі перенесення еволюційних закономірностей на соціальні і особистісні процеси. Відтак, адаптивна і творча дія не протиставляються, а об'єднуються як різні поведінкові стратегії, кожна з яких забезпечує еволюційно доцільну, ефективну поведінку. „Адаптація полягає у

такому пристосуванні до середовища, коли організм змінюється, а середовище залишається незмінним. Творчість передбачає активну зміну середовища людиною. Все її життя складається з процесів адаптації й творчості, які взаємодіють між собою” [8, с.175]. Але коли йдеться про ранні періоди розвитку людини, навряд чи доцільно говорити про творчість як свідому перетворювальну активність і протиставляти її адаптації. Очевидно, в цьому випадку творчість постає засіб адаптації. Причому, оскільки розвиток свідомості ще не дозволяє говорити про цілеспрямовані творчі перетворення середовища, то адаптивна функція творчості має скоріше еволюційно і соціально зумовлену, ніж свідому суб'єктну природу. На рис.1. представлено загальну модель початкового етапу розвитку творчих здібностей та обдарованості. Взаємодія людини зі світом опосередковується діяльністю.

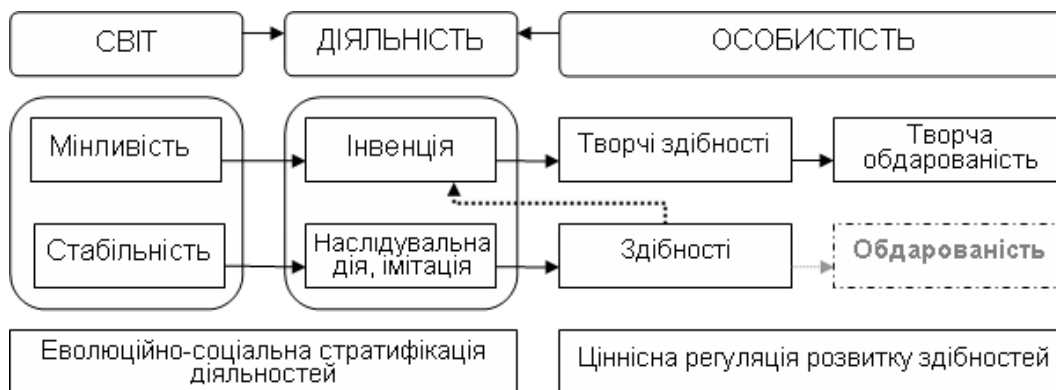

Рис.1. Загальна модель початку розвитку творчих здібностей та обдарованості

Світ, середовище (і природне, і соціальне), в якому живе людина, має водночас і стійкі, і мінливі компоненти. Цей поділ визначає дві адаптаційні стратегії і, відповідно, два типи особистості – консервативний і творчий. Еволюційно-соціальна

доцільність існування таких типів зумовлена, з одного боку, необхідністю підтримувати й зберігати ті типи діяльності й соціальної організації, які зарекомендували себе ефективними й корисними, а з іншого, – необхідністю змінюватися

відповідно до змін середовища. Зауважимо, що у другому випадку йдеться не стільки про ефективні реакції на зміни в середовищі, які вже відбулися, скільки про готовність до змін, які можуть відбутися – цією імовірнісною ізоморфністю з мінливим світом й визначається еволюційна доцільність творчості.

Віддаленим аналогом творчості в біологічних системах є спонтанні мутації, з яких відбираються ті, що корисні в умовах певного середовища, і відмирають ті, які суперечать умовам життя організму. І біологічні мутації, і творчі флуктуації не мають стовідсоткової предметно спрямованої доцільності, їх ефективність забезпечується різноспрямованими змінами, з яких саме життя відбирає ефективні. Безумовно, коли йдеться про високі рівні розвитку творчої особистості, то завдяки свідомості, здатності до передбачення, інтуїції підвищується адаптивна ефективність творчих дій, але на початкових етапах розвитку творчої особистості, очевидно, все ж переважають закономірності, які виробилися в ході біологічної і соціальної еволюції людини. Тип творчої особистості, який на ранніх етапах більше руйнує, ніж створює, виявляється життєздатним тільки тому, що він асоціюється з еволюційно закріпленою надією на ефективність у ситуації можливих змін. Таким чином, тип творчої особистості є певною соціальною стратою, величина якої регулюється соціумом у відповідності з відчуттям ним свого місця на континуумі „стабільність – мінливість”.

Не можна не погодитися з висновком В.А. Роменця про те, що у витоках творчості лежать дії, а вже згодом з’являється мислення, уява, фантазія [8]. Початкове засвоєння дитиною суспільного досвіду відбувається за допомогою двох видів дій: імітації та інвенції [6]. Імітація,

яка спрямована на точне відтворення дій дорослих, була б ідеальною моделлю пристосування до незмінного, стабільного світу. Однак, очевидно через еволюційну доцільність, розповсюдження імітації дуже обмежене. Якщо взяти за критерій результати діяльності, то вона практично не існує – дії різних людей завжди ведуть до результатів, які хоч у чомусь будуть особливими, відмінними. Імітація, наслідування зразка скоріше можуть існувати як ідеал, як спосіб діяльності, до якого прагне людина, ніж як реальний результат діяльності. Людина влаштована так, що при всьому бажанні не може повністю відтворити дію, яку наслідує. З іншого боку, людські діяльності влаштовані так, що завжди є відхилення від стандарту, в межах якого діяльність залишається ефективною. Таким чином, наслідувальна діяльність в більшості випадків є не імітаційною, а інвенційною, тобто такою, в яку людина привносить щось своє, спочатку навіть мимоволі, через біологічно закладену неспроможність точно відтворити дію.

Інвенція (*лат. inventio – винахід, вигадка*) є природною передумовою розвитку творчих здібностей людини. На ранній стадії розвитку людства інвенція, очевидно, служила джерелом відкриттів, які здійснювалися шляхом проб і помилок. І хоча цей ресурс людством уже вичерпано, інвенція залишається важливим механізмом розвитку унікальності в ранньому віці. Експериментальні дослідження, які провела під нашим керівництвом Н.Ф. Портницька, показали, що інвенційні дії чи прийоми, які демонструють дошкільники, за певних умов отримують поцінування ровесників незалежно від результатів діяльності. Умовою цього є знаходження дітей поза полем вимог „соціально схвалюваної і оцінюваної”

діяльності: вони або вже виконали обов'язкові завдання, або вони їм взагалі не давалися.

Розвиток творчості вже в дошкільному віці прив'язаний до суспільно корисних діяльностей, він не може базуватися лише на випадкових інвенціях.

Нерегламентована діяльність, як показали експерименти Н.В.Хазратової, виконані під керівництвом В.М. Дружиніна, хоча й сприяє росту показників креативності, але й одночасно веде до невротизації дітей [2]. Оригінальні досягнення, які лягли в основу показників креативності, опинилися поза полем соціальної регуляції, у соціальному вакуумі. Відсутність оцінки (позитивної чи негативної) очевидно й була причиною, яка викликала невротичну реакцію дітей.

Експерименти, які проводила Н.Ф. Портницька, підтвердили гіпотезу про соціальну стратифікацію, яка визначає творчу чи нетворчу стратегії розвитку особистості. Умови експерименту передбачали оволодіння діяльністю (ліплення коника з пластиліну) в умовах природної для дітей регламентації діяльності. У результаті багаторазового повторення цього уроку, коли вже всі діти засвоїли основні прийоми й операції та отримали заданий вихователькою результат діяльності, їх поведінка почала різнитися. Одні дошкільники продовжували виконувати інструкції виховательки, а інші – вже свідомо намагалися сконцентруватися на інвенціях, або навіть пробували перейти до виготовлення зовсім інших виробів, хоча це й розходилося з інструкцією. Творчість для другої групи дітей поступово стає тим

внутрішнім мотивом, який стимулює вихід за межі актуальної ситуації, включає механізм суб'єктно-ціннісної регуляції розвитку особистості.

Таким чином, інтеріоризація суспільної дії веде до розвитку здібностей. Цей шлях сприяє адаптації до стабільного світу, але у плані розвитку творчих здібностей і творчої обдарованості він тупиковий. Серед людей є чимало таких, які своєю діяльністю виконують завдання збереження, оберігання і відтворення тих форм суспільного досвіду, які забезпечують усталене існування людини. Розвиток їх здібностей веде лише до повторення досягнень, а не до виняткових досягнень. У цьому випадку може йтися лише про відносну обдарованість, наприклад, коли дитина випереджає вікові норми (феномен вундеркінда). Справжній розвиток обдарованості починається тоді, коли людина на базі розвинутих здібностей до певної суспільно схвалюваної діяльності (в тому числі й знань, умінь та навичок) повертається до інвенції, починає експериментувати, застосовувати мислительні стратегії. Результатом цього є розвиток творчих здібностей, що в окремих випадках дає можливість отримати виняткові результати і досягнення, які, окрім суспільної корисності та еволюційної доцільності, є підставою для ідентифікації обдарованості.

Отже, обдарованість не може бути сформована на основі лише наслідувальних дій, вона завжди пов'язана із розвитком творчих здібностей через інвенційні дії. Таким чином, будь-яка обдарованість є творчою обдарованістю.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Богоявленская Д.Б.* Психология творческих способностей. – М.: Академия, 2002. – 320 с.
2. *Дружинин В.Н.* Психология

общих способностей. – СПб.: Питер, 2000. – 368 с.

3. *Костюк Г.С.* Навчально-виховний процес і психічний розвиток

особистості. – К.: Рад. школа, 1989. – 2. 608 с.

4. *Моляко В.А.* Психология конструкторской деятельности. – М.: Машиностроение, 1983. – 134 с.

5. *Моляко В.А.* Творчий потенціал як психологічна проблема // Тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції „Творчість як засіб особистісного росту і гармонізації людських стосунків”. – Київ-Житомир: Державний фонд фундаментальних досліджень МОН України, 2005. – С.1-

6. *Пиаже Ж.* Теория Пиаже // История зарубежной психологии (30-60-е гг. XX в.). Тексты / Под ред. П.Я. Гальперина, А.Н.Ждан. – М.: Изд-во МГУ, 1986. – 244 с.

7. *Роменец В.А.* Жизнь и смерть: постижение разумом и верой. – К.: Либідь, 2003. – 230 с.

8. *Роменец В.А.* Психология творчества. – К.: Либідь, 2004. – 288 с.

9. *Теплов Б.М.* Избранные труды: В 2-х т. Т.1. – М.: Педагогика, 1985. – 328 с.

Подано до редакції 12.06.06

РЕЗІЮМЕ

Творчество рассматривается как эволюционно обоснованная возможная форма опережающей адаптации к окружающему миру. Основой развития творчества в раннем возрасте есть инвенцией – спонтанным отклонением от образцов деятельности и копируемого поведения. Доказывается,

что развитие творчески одаренной личности – это социально регулируемый процесс, связанный с освоением социально одобряемой деятельности, которые благодаря инвенциям и субъектной активности ведут к развитию творческих способностей.

SUMMARY

Creativity is considered an evolutionary-determined form of probability of outstripped adaptation to the environment. The basis of creativity development at an early age is inventions – a spontaneous deviation from activity and behaviour models. It is proved that development of a creatively gifted personality is a socially regulated process connected with acquiring of socially approved activities which owing to inventions and subjective activities lead to development of creative abilities.